

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Стаття присвячена одному з аспектів професійної підготовки майбутнього педагога – формуванню комунікативної компетентності. У статті розкривається значення комунікативної компетентності вчителя для здійснення професійної діяльності; аналізуються складові компоненти комунікативної компетентності; з'ясовується сутність поняття «комунікативність», висвітлюються особливості та специфіка педагогічної комунікації. Автор окреслює педагогічні умови, які впливають на формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: комунікативна компетентність, педагогічна комунікація, комунікативність, спілкування.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної педагогічної науки є модернізація системи підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, пошук і забезпечення ефективних умов для формування висококваліфікованих фахівців, які здатні проектувати та організовувати сучасний виховний процес, виконувати нове соціальне замовлення.

Від якості підготовки майбутніх учителів залежить значною мірою кінцевий результат формування і розвитку особистості молодого покоління, тому зростають вимоги до загальнопедагогічної підготовки, до формування професійних якостей і компетентностей педагога. Серед важливих вимог, які висуває сьогодення до сучасного вчителя, – розуміння особливостей розвитку національної і світової культури, поєднання фундаментальних теоретичних знань і практичної підготовки, володіння педагогічною культурою, усвідомлення ролі глобальних освітніх процесів, вміння організовувати виховний процес у сучасній школі на основі компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів. Однією з умов виконання означених вимог є високий рівень комунікативної компетентності вчителя як такої, що забезпечує розв'язання навчальних і виховних завдань за умови специфічно організованого процесу спілкування із школярами.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема професійної підготовки вчителя, формування його професійних якостей була об'єктом багатьох наукових досліджень. Зокрема, питання загальнопедагогічної підготовки вчителя представлено у працях Н. Боритко, М. Євтуха, Ю. Кулютькіна, О. Савченко, Н. Тализіної, М. Фіцули та інших. Комунікативній педагогічній діяльності приділяли багато уваги Л. Божович, Л. Виготський, В. Сухомлинський. У працях О. Захаренка,

О. Савченко розкриваються сутнісні характеристики поняття «комунікативна діяльність учителя». Психологічна сутність педагогічної комунікації визначається у напрацюваннях І. Беха, С. Мусатова та інших. Проблема комунікативної компетентності особистості, процесу її формування та вдосконалення висвітлюється у дослідженнях М. Лук'янової, І. Родигіної, Л. Рувинського, О. Цимбалюк.

Метою нашої статті є проаналізувати сутність та складові компоненти комунікативної компетентності педагога, визначити педагогічні умови, які впливають на формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна підготовка майбутніх учителів – це процес оволодіння знаннями та вміннями, необхідними педагогові для належного виконання завдань навчально-виховного процесу [4, с. 268]. Професійна підготовка включає сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної професійної діяльності педагога, і здійснюється під час процесу учіння студентів у системі навчальних занять та позааудиторної роботи з професійно орієнтованих дисциплін і педагогічної практики. Результатом професійної підготовки є певний рівень сформованості загальнопедагогічних знань, умінь і навичок, якостей особистості, професійної компетентності, важливою складовою якої є комунікативна компетентність педагога.

Комунікативна компетентність – це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, що включає систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Вона передбачає такий рівень взаємодії з оточуючими, який дозволяє в межах своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати в суспільстві, а також включає певний життєвий досвід, ерудицію, наукові знання тощо [7, с. 35]. У широкому розумінні поняття «комунікативна компетентність» розглядається як ідейно-моральна категорія, що регулює всю систему ставлень людини до природного й соціального світу, а також до самої себе як синтезу цих двох світів [5, с. 5].

У сучасній науковій літературі немає єдиного підходу до визначення структури комунікативної компетентності особистості. Так, А. Кунцевська зазначає, що комунікативна компетентність містить такі компоненти: комунікативність (здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми); володіння змістовною інформацією та вміння оперувати нею; здатність до партнерської взаємодії та досягнення взаєморозуміння. Комунікативна компетентність учителя визначається як мінімум трьома складовими: когнітивною (знання про педагогічну комунікацію); операційною (реалізація знань на практиці); мотиваційною (ставлення до комунікативної сфери власної діяльності) [7, с. 35].

Аналіз наукової літератури з проблеми дає підстави стверджувати, що ключовими категоріями у розумінні поняття «комунікативна

компетентність педагога» є педагогічна комунікативність та педагогічна комунікація.

Педагогічна комунікативність – результат оволодіння соціальним досвідом, який формується поступово у процесі розвитку особистості, зокрема шляхом вибіркового запозичення досвіду оточуючих, наслідування вдалих зразків їхньої комунікативної поведінки, відповідних вчинків, стилю взаємодії, щоб у такий спосіб віднайти прийнятні для себе форми участі у комунікативних актах [2]. При цьому найважливішим джерелом є власний досвід спілкування, налагодження комунікативних зв'язків та аналіз процесів їх становлення.

Компонентами професійно-педагогічної комунікативності вчителя є стійка потреба в систематичній різноманітній комунікації з дітьми в найрізноманітніших сферах; взаємодія загальнолюдських і професійних елементів комунікативності; емоційне задоволення на всіх етапах процесу комунікації; наявність здібностей до здійснення комунікації; прагнення до набуття комунікативних навичок і вмінь. Існують спеціальні якості вчителя, які характеризують внутрішню структуру його комунікативності. Серед них виокремлюють пізнавальні (дають змогу особистості сприймати, розуміти і вивчати навколишній світ, реалізовувати інтерес до пізнання, ідентифікації з іншими людьми), експресивні (надають виразності особистості, завдяки чому вона стає зрозумілою іншим людям, забезпечують емоційну виразність), управлінські (забезпечують вплив на інших людей, самоконтроль тощо). Сформованість зазначених якостей забезпечує ефективність комунікативної професійно-педагогічної діяльності.

Педагогічна комунікація є важливим видом людської комунікації, котрий не тільки відповідає її найважливішим рисам, але і має власну специфіку. Серед тих особливостей педагогічної комунікації, котрі спричинюють її спеціальне значення, є те, що вона переплетена з соціальними потребами, а насамперед – з людською здатністю до накопичення та трансляції наступникам цінностей соціального та особистого досвіду [6, с. 76]. Отже, специфіка педагогічної комунікації визначається тим, що в її процесі суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, а її успіх залежить від рівня розвитку комунікативної компетентності суб'єктів спілкування.

У сучасних дослідженнях поняття «комунікативна компетентність» трактується як заснована на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися в ситуаціях спілкування. Така здатність передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкуванню [7]. Комунікативна компетентність завжди набувається у соціальному контексті, саме тому, на нашу думку, проблема формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя під час навчання у ВНЗ, вивчення та упровадження ефективних педагогічних умов цього процесу потребують особливої уваги.

Комунікативність майбутнього вчителя як складова комунікативної компетентності формується під впливом багатьох чинників, серед яких

переважають професійно-особистісні – сукупність професійних і особистісних якостей, яка утворюється внаслідок трансформації професійно важливих знань, вимог і вмінь у особистісно значущі для вчителя та виявляється в ефективній педагогічній діяльності. До універсальних комунікативних якостей особистості, якими повинні оволодіти студенти-майбутні вчителі, належать: ціннісне ставлення до педагогічної комунікації, комунікативна спрямованість, психологічна підготовленість, емпатійність, рефлексивність, контактність, особистісна конгруентність (відповідність між тим, що людина говорить і відчуває) та інші [8, с. 25].

Важливою умовою формування комунікативності майбутніх педагогів є організація у навчальному процесі ВНЗ ефективної педагогічної комунікації між викладачами та студентами. Високий рівень комунікативної компетентності викладача безпосередньо впливає на формування комунікативності студентів, оскільки комунікація – це процес двостороннього обміну інформацією, результатом якого є взаєморозуміння. У загальному вигляді її можна визначити як змістовний аспект соціальної взаємодії. Процес комунікації складається з окремих актів, за посередництва яких реалізуються основні її функції: управлінська – пов'язана з успішністю функціонування певної організації і є генетично та структурно вихідною; інформативна – пов'язана з обміном інформацією та науковим аналізом змісту інформаційних повідомлень; емотивна – пов'язана з емоційними переживаннями; фатична – пов'язана зі встановленням контактів [7, с. 38].

Для того, щоб переконатися в успіху комунікації, потрібно мати зворотний зв'язок. Для ефективної комунікації необхідне досягнення взаєморозуміння і розуміння ситуації та предмета спілкування. У дослідженні О. Цимбалюк спілкування залежно від типу (суб'єкт-суб'єктне, суб'єкт-об'єктне) поділяється на функціонально-рольове або особистісно зорієнтоване. Функціонально-рольове спілкування є суто діловим, стандартизованим, обмеженим вимогами рольових позицій. Особисті мотиви, стосунки педагога й студента при цьому не виявляються і не враховуються, головна його мета полягає в забезпеченні виконання певних дій. Особистісно зорієнтоване спілкування є складною психологічною взаємодією, яка передбачає виконання певних нормативних функцій із виявом особистого ставлення, почуттів. Налаштований на особистісно зорієнтоване спілкування викладач демонструє відкритість, доступність, створює для студентів можливість для висловлювання думок і почуттів. Тому ключовим принципом організації педагогічного спілкування у ВНЗ є суб'єкт-суб'єктний характер комунікації, що полягає у рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній установці, активності викладача і студентів, взаємопроникненні у світ почуттів та переживань, готовності прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним. Студент хоче, щоб зважали на його думку, і завдання викладача – врахувати цю потребу і формувати навички ефективного спілкування

(уміння слухати, чітко висловлювати свої міркування, адекватно реагувати на критику, просити про послугу чи допомогу тощо) [3, с. 88].

Серед значущих умов формування комунікативної компетентності майбутнього педагога є забезпечення осмислення студентом особливостей педагогічної діяльності, її обов'язкової складової – педагогічної комунікації і оволодіння знаннями про неї. У процесі професійної підготовки майбутні вчителі розглядають педагогічну комунікацію з точки зору зосереджених у ній функцій управління, регуляції поведінки вихованця. Їй притаманні педагогічні способи досягнення мети за допомогою прилучення вихованого до певних ідей, спільного тлумачення інформації, узгодження позицій, а також переконування, сприяння наслідуванню, навіювання тощо.

Під час педагогічної практики студенти виконують поставлені завдання, серед яких є такі, що сприяють формуванню умінь застосувати знання про педагогічну комунікацію у практичній діяльності, умінь проектувати та організовувати процес спілкування із школярами, оцінювати його ефективність. Для кожного з учасників освітнього процесу якість і результат педагогічної комунікації визначається: спрямованістю особистості (спрямованість особистості – це мотиваційна зумовленість дій, вчинків, поведінки особистості конкретними життєвими цілями, джерелом яких є потреби, суспільні вимоги. Позитивною є наявність гуманістичної спрямованості, яка передбачає ставлення до людини як до найвищої цінності, визнання її права на вільний розвиток, прояв своїх здібностей, а також орієнтацію на спільну діяльність); стилем педагогічного спілкування (стиль педагогічного спілкування – це усталена система способів та прийомів, які педагог використовує у взаємодії, що залежить від особистісних якостей і ситуації спілкування); рівнем толерантності (толерантність – особистісна якість, ознака гуманної людини, здатність індивіда без заперечення і протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки. Головними принципами толерантності є співробітництво, встановлення відносин взаємного розуміння і вимогливості, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату) [1, с. 31–32].

Не можна недооцінювати можливості формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя у процесі самоосвіти та самовиховання. Завдання викладача – надавати необхідну консультаційну допомогу студентів у побудові плану самовиховання, забезпечувати інформаційну підтримку. Студент, який планує процес вдосконалення власної комунікативної компетентності, повинен усвідомлювати власні перцептивні уміння, тобто здатність сприймати навколишнє без суб'єктивних спотворень і стійких упереджень; власні потреби і ціннісні орієнтації; готовність сприймати нове в зовнішньому середовищі; свої можливості у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп; свої почуття і психічні стани у зв'язку з дією факторів зовнішнього середовища; рівень своєї педагогічної культури [7, с. 39].

Систематична цілеспрямована діяльність студентів під безпосереднім керівництвом викладача та у процесі самостійної роботи, спрямована на розвиток комунікативності та оволодіння навичками педагогічної комунікації, забезпечить формування комунікативної компетентності майбутніх учителів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, проектуючи та організовуючи процес формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів, варто розглядати цю категорію як систему, що включає сукупність знань, умінь та якостей особистості. Як один з аспектів професійної підготовки вчителів, вона є показником важливих характеристик педагогічної діяльності: ерудиції та методичної майстерності, характеру та стилю спілкування зі школярами, розуміння та бажання бачити в учнях активних, самостійних діячів навчального процесу. Усвідомлюючи, що від рівня розвитку комунікативної компетентності вчителя значною мірою залежить ефективність його професійної діяльності, слід організувати у освітньому середовищі ВНЗ ефективну суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладачів і студентів, забезпечувати оволодіння майбутніми педагогами знаннями про педагогічну комунікацію та вміннями оперувати ними, сприяти розвитку мотивації спілкування та підтримувати формування і удосконалення комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі самоосвіти і самовиховання.

Проблема розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя потребує подальших досліджень. Зокрема, наукового обґрунтування та експериментальної перевірки потребують методи, форми, технології процесу формування та вдосконалення рівня комунікативної компетентності майбутніх педагогів.

Список використаних джерел:

1. Ботіна І. Міжособистісна взаємодія учителя та учня / І. Ботіна // Рідна школа. – 2005. – № 3. – С. 31–33.
2. Бутенко Н. Комунікативна майстерність викладача: навч. пос. / Н. Бутенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
4. Калита Н. Підготовка вчителя початкової школи в контексті сучасних освітніх парадигм / Н. Калита // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. праць. – 2015. – Вип. 14. – С. 265–270.
5. Максименко С. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С. Максименко, М. Заброцький. – К. : Главник, 2005. – 112 с.
6. Мусатов С. Психологічний вимір педагогічної комунікації / С. Мусатов // Психолого-педагогічні та культурологічні питання гуманізації освіти: зб. наук. статей. – Рівне : Вид. О. Зень, 2007. – С. 74–81.
7. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / Укл. А. Дербеньова, А. Кунцевська. – Х. : Основа, 2009. – 191 с.

8. Цимбалюк О. Теоретико-методологічні засади дослідження професійної комунікативної діяльності вчителя загальноосвітньої школи у вітчизняній педагогіці (друга половина XX ст.) / О. Цимбалюк // Нова педагогічна думка. – 2009. – № 4. – С. 22–25.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Botina I. Mizhosobystisna vzayemodiya uchytelya ta uchnia [Interpersonal interaction between teacher and student] / I. Botina // Ridna shkola. – 2005. – №3. – S. 31-33. (in Ukrainian)
2. Butenko N. Komunikatyvna maysternist vykladacha: navch. pos. [Communicative skill of the teacher: text-book] / N. Butenko. – K.: KNEU, 2005. – 336 s. (in Ukrainian)
3. Kompetentnisnyy pidkhd u suchasnyy osviti: svitovyy dosvid ta ukrayinski perspektyvy [Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian prospects] / pid zah. red. O.Ovcharuk. – K.: “K.I.S.”, 2004. – 112 s. (in Ukrainian)
4. Kalyta N. Pidhotovka vchytelia pochatkovoyi shkoly v konteksti suchasnykh osvithnykh paradyhm [Training of primary school teachers in the context of contemporary educational paradigms] / N. Kalyta // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuz. zb. nauk. prats. – 2015. – Vyp. 14. – S. 265-270. (in Ukrainian)
5. Maksymenko S. Tekhnolohia spilkuvannia (komunikatyvna kompetentnist uchytelia: sutnist i shliakhy formuvannia) [The technology of communication (communicative competence of the teacher: the nature and ways of formation)] / S. Maksymenko, M. Zabrotsky. – K.: Hlavnyk, 2005. – 112 s. (in Ukrainian)
6. Musatov S. Psykholohichnyy vymir pedahohichnoyi komunikatsiyi [Psychological dimension of pedagogical communication] / S. Musatov // Psykholoho-pedahohichni ta kulturolohichni pytannia humanizatsiyi osvity: zb. nauk. statey. – Rivne: Vyd. O.Zen, 2007. – S. 74-81. (in Ukrainian)
7. Treninhy z rozvytku komunikatyvnosti vchyteliv [Trainings on development of communicative teachers] / Ukl. A. Derbenyova, A. Kuntsevska. – Kh.: Osnova, 2009. – 191 s. (in Ukrainian)
8. Tsybalyuk O. Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia profesiynoyi komunikatyvnoyi diyalnosti vchytelia zahalnoosvitnyoyi shkoly u vitchyzniani pedahohitsi (druga polovyna XX st.) [Theoretical and methodological basis of the study of professional communicative activity of a teacher of secondary school in Russian pedagogy (second half of the XX century)] / O. Tsybalyuk // Nova pedahohichna dumka. – 2009. – № 4. – S. 22-25. (in Ukrainian)

Аннотация. Стаття посвящена одному из аспектов профессиональной подготовки будущего педагога – формированию коммуникативной компетентности. В статье раскрывается значение коммуникативной компетентности учителя для осуществления

профессиональной деятельности; анализируются компоненты коммуникативной компетентности, сущность понятия «коммуникативность», особенности и специфика педагогической коммуникации. Автор определяет педагогические условия, влияющие на формирование коммуникативной компетентности будущего учителя в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, педагогическая коммуникация, коммуникативность, общение.

Summary. In the article the significance and components of communicative competence of a teacher are enlightened. The article is devoted to the theoretical analysis of the formation of the communicative competence of future specialists. The different approaches in science to interpret the concept of “communicative competence” are analyzed. It is regarded as a system that includes the totality of knowledge, skills and personal qualities. As one of the aspects of professional training of teachers, it is a measure of important characteristics of teaching activities: knowledge and methodological skills, character, and style of communication with students, understanding and desire to see students active and independent leaders of the educational process. The peculiarities and the character of pedagogical communication in a primary school the factors that influence on the formation of communicative competence are considered and analyzed. The features professional communication specialists are described. Pedagogical conditions of the communicative competence of future specialists are characterized in the article.

Key words: communicative competence, pedagogical communication, communicativeness, communication.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2016

Б. П. Бричок

ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ШКОЛИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ЗАГРОЗИ І РИЗИКИ

Анотація. У статті розглядаються педагогічні проблеми школи інформаційного суспільства. Проаналізовано основні напрями впровадження комп'ютерної техніки в систему освіти, з'ясовано можливості освітніх установ в інформатизації шкільного середовища. Виокремлено й схарактеризовано проблеми освіти інформаційного суспільства, як-от: які організаційні форми навчального процесу є найбільш ефективними, яка роль сім'ї у навчанні, яким може бути шкільний простір, спільна творчість у мережі та новий колективний суб'єкт педагогічного процесу, поява віртуальних суб'єктів, основні правила безпечної роботи в мережі Інтернет, розвиток пізнавальних